

SOCIALE VEILIGHEID OP DE BASISSCHOOL

- eindrapport -

dr. B. Dekker
drs. M. Diepeveen
drs. P. J. Krooneman

Amsterdam, mei 2003
Regioplan publicatienr. 1025

Regioplan Beleidsonderzoek
Nieuwezijdsvoorburgwal 35
1012 RD Amsterdam
Tel.: 020 - 5315315
Fax: 020 - 6265199

Onderzoek, uitgevoerd door Regioplan
Beleidsonderzoek B.V. in opdracht van het
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschappen.

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord

Samenvatting	1
1 Inleiding.....	1
1.1 Achtergrond.....	1
1.2 Onderzoeksvragen	2
1.3 Onderzoeksopzet	3
1.4 Respons	3
2 Vormen van geweld	5
2.1 Pesten.....	5
2.2 Bedreiging	6
2.3 Fysiek geweld	7
2.4 Wapenbezit	8
2.5 Vernieling.....	9
2.6 Seksuele intimidatie en misbruik.....	10
2.7 Discriminatie	11
2.8 Geweld ten opzichte van leerkrachten.....	11
2.9 Relatie tussen verschillende vormen van geweld	12
2.10 Verspreiding van geweld over het land	13
3 De daders	15
3.1 Jongens en meisjes	15
3.2 Individen en groepen	16
4 Ontwikkeling	17
5 Veiligheidsbeleid op school.....	19
6 Veiligheidsbeleving	21
6.1 Veiligheidsoordeel directeuren en leraren	21
6.2 Leerlingen.....	22
6.3 Ouders	23
6.4 Vergelijking van veiligheidsoordelen.....	25

Nawoord	27
Bijlagen	29
Bijlage 1 Onderzoeksopzet	31
Bijlage 2 Representativiteit van de respons	35
Bijlage 3 Regressieanalyse.....	40

VOORWOORD

De sociale veiligheid voor leerlingen en leerkrachten is ook in het basisonderwijs een belangrijk en actueel thema. Om op de hoogte te blijven van de ontwikkelingen op dit terrein heeft het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen opdracht gegeven een onderzoek uit te voeren onder directeuren, leraren, leerlingen en ouders in het basisonderwijs. In dit rapport wordt verslag gedaan van de resultaten. Het rapport geeft onder andere informatie over de frequentie van verschillende vormen van geweld, over daders en slachtoffers, over eventuele toename of afname van de diverse geweldsvormen, het veiligheidsbeleid op school en de veiligheidsbeleving van de betrokkenen.

We bedanken de directeuren, leraren, leerlingen en ouders die belangeloos aan het onderzoek hebben meegewerkt. Het onderzoek is vanuit het ministerie begeleid door M. Jacobs, C.M.E. van Rijbroek en W.W.P. van Wijngaarden.

Peter Krooneman (projectleider)

SAMENVATTING

In opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen heeft RegioPlan Beleidsonderzoek een onderzoek uitgevoerd naar de sociale veiligheid en veiligheidsbeleving in de bovenbouw van de basisschool. In dit onderzoek is onder andere gekeken naar de frequentie waarmee geweld voorkomt, naar verschillen tussen scholen, naar kenmerken van de daders, naar de ontwikkeling ten opzichte van het vorige schooljaar en de vorige meting, naar het veiligheidsbeleid van basisscholen en de oordelen van de veiligheid door de verschillende betrokkenen. Dit onderzoek is deels een vervolg op het onderzoek naar geweld in het onderwijs dat in 1999 uitgevoerd is. Er is een telefonische enquête gehouden onder een representatieve groep van 351 directeuren. Daarnaast is er een schriftelijke enquête gehouden onder 395 leerkrachten, 5187 leerlingen en 2541 ouders.

1. *Vormen van geweld*

Uit onderstaande tabel blijkt dat op bijna 40 procent van de basisscholen in het lopende jaar ernstige vormen van pesten voorgekomen zijn. Ook fysiek geweld en bedreiging worden door relatief veel scholen gerapporteerd. Overigens worden er bij het fysieke geweld bijna nooit wapens gebruikt. Wel werden er op ruim een op de tien scholen wapens in beslag genomen. Het ging hier in veel gevallen echter om een zakmes dat voor een vreedzaam doel werd gebruikt. Vernieling van spullen van leerlingen door medeleerlingen komt op ruim een kwart van de scholen voor. Vernieling van schoolspullen door leerlingen komt minder vaak voor en wordt door 16,9 procent van de scholen gemeld. Discriminatie komt op een kwart van de scholen voor. Ruim twee procent van scholen geeft aan dat er in het lopende schooljaar seksuele intimidatie of misbruik heeft plaatsgevonden.

Tabel A Percentage scholen waar voorvallen hebben plaatsgevonden in de eerste helft van het schooljaar '02/'03

	Percentage scholen
Systematisch en langdurig pesten	39,7
Fysiek geweld	37,7
Bedreiging	30,9
Vernieling	27,7
Discriminatie	25,0
Wapenbezit	10,8
Seksuele intimidatie/geweld	2,3

Deze percentages zeggen echter niets over het aantal voorvallen. Bij de schattingen van het aantal voorvallen zien we dat de schattingen van de directeuren lager zijn dan die van de

leerkrachten. Een van de oorzaken hiervan is ongetwijfeld dat hun contact met de leerlingen minder intensief is.

2. *Verschillen tussen scholen*

Er worden geen duidelijke verschillen gevonden in het voorkomen van geweld tussen leerlingen naar de mate van verstedelijking, denominatie (openbaar, katholiek et cetera) schoolgrootte en het aantal gewichtenleerlingen. Uitzondering hierop is dat discriminatie volgens de leerkrachten vaker voorkomt op scholen met veel gewichtenleerlingen.

In tegenstelling tot geweld tussen leerlingen onderling, worden bedreiging, fysiek geweld en discriminatie door niet-leerlingen (bijvoorbeeld jongeren die rond de school hangen) vaker gerapporteerd op scholen in de grote steden en scholen met relatief veel gewichtenleerlingen.

3. *Daders en slachtoffers*

Bij de meeste vormen van geweld zijn vooral jongens de dader. Pesten en discrimineren gebeurt echter op de meeste scholen in gelijke mate door jongens als meisjes. Behalve pesten, dat vaker in groepsverband wordt gedaan, wordt geweld in de meeste gevallen door individuen gepleegd.

Bij alle vormen van geweld komt het ook voor dat leerlingen het slachtoffer worden van andere kinderen of jongeren van buiten de school. In het geval van vernieling van schoolspullen en seksueel geweld (intimidatie) zijn voornamelijk niet-leerlingen de dader. De uitkomsten met betrekking tot de daders en slachtoffers komen sterk overeen met die van het vorige onderzoek; er zijn geen opvallende verschuivingen.

Ook leerkrachten kunnen het slachtoffer zijn van geweld. Achttien van de 395 leerkrachten geven aan in de eerste helft van dit schooljaar te zijn bedreigd. In de helft van de gevallen ging het om bedreigingen door ouders. Zes leerkrachten waren slachtoffer van fysiek geweld. De dader was in drie gevallen een leerling en in de overige drie gevallen een ouder. Bijna alle leerkrachten die slachtoffer waren van fysiek geweld of bedreiging gaven aan dat zij zich zeer veilig voelen op school.

4. *Inschatting toename of afname*

De meeste vormen van geweld zijn niet sterk toe- of afgenomen ten opzichte van het vorige schooljaar. Uitzondering hierop is het pesten. Volgens de helft van de directeuren is het pesten afgenomen. De leerkrachten zeggen dat minder vaak (38%).

Ten opzichte van het vorige onderzoek zijn er geen grote verschillen te zien in de beoordelingen van directeuren en leerkrachten in toe- of afnames van de verschillende soorten geweld. Ook een vergelijking van het aantal voorvallen in 1999 en 2003 laat geen grote verschillen zien. De subjectieve en objectieve gegevens laten dus hetzelfde beeld zien.

5. *Veiligheidsbeleid*

In vergelijking met het vorige onderzoek is het aantal scholen dat maatregelen heeft getroffen om geweld tegen te gaan, gedaald van 96 naar 80 procent. Op scholen die geen maatregelen treffen, wordt de veiligheid door de leerlingen, ouders en leerkrachten en directeuren gemiddeld minstens even hoog beoordeeld als op scholen die wel maatregelen treffen. Op scholen zonder specifieke maatregelen is ook het aantal verschillende soorten geweld dat voorkomt lager. Dit wijst erop dat de scholen die geen maatregelen treffen minder te maken hebben met geweld en daarom ook minder de noodzaak voelen om er maatregelen tegen te treffen. Wat maatregelen betreft, blijkt dat op zeven van de tien scholen een vertrouwenspersoon beschikbaar is. Verder heeft, net als in het vorige onderzoek, twee derde van de scholen een pestprotocol. Het aantal scholen dat deelneemt aan projecten rond het thema geweld is met twintig procent gedaald naar 44 procent. De belangrijkste reden voor deze daling is waarschijnlijk dat het vorige onderzoek werd uitgevoerd terwijl het project “de veilige school” werd uitgevoerd. Bijna een derde van de scholen sluit het schoolplein buiten schooltijd en percentage scholen dat repressieve maatregelen heeft vastgelegd (gewelddadige leerlingen verwijderen) is gestegen naar 45 procent. Bij preventie wordt door meer dan driekwart van de scholen samengewerkt met andere instanties, meestal met de politie.

Van de ouders vind acht procent dat er onvoldoende maatregelen worden getroffen om de veiligheid te bevorderen.

6. *Veiligheidsbeleving*

De meeste directeuren, leerkrachten en ouders zijn zeer positief over de sociale veiligheid voor de leerlingen op school (zie tabel B).

Tabel B Beoordeling van de sociale veiligheid voor de leerlingen op school

	Gemiddeld cijfer
Directeur	7,9
Leerkracht	8,2
Ouder	8,4
Leerling	8,7

De beoordeling van de verschillende betrokkenen komt over het algemeen goed overeen. Hoewel het algemene beeld zeer positief is, is er een kleine groep leerlingen (2,6%) en ouders (1,8%) die lage tot zeer lage cijfers geeft voor de sociale veiligheid op school. De leerlingen uit deze groep hebben veelal te maken met geweldsvormen als pesten, bedreiging en vechten. Voor alle betrokkenen geldt dat de sociale veiligheid gemiddeld het laagst beoordeeld wordt op de scholen in de zeer stedelijke gebieden, op scholen met veel gewichtenleerlingen en op grote scholen.

1 INLEIDING

1.1 Achtergrond

Sinds 1994, toen het rapport “leerlinggeweld in het voortgezet onderwijs” verscheen, is het thema veiligheid in het onderwijs bespreekbaar geworden en heeft het denken erover meer vorm gekregen.¹ Een van de gevolgen hiervan is dat in 1995 de campagne “de veilige school” gestart is om de fysieke en sociale veiligheid in het voortgezet onderwijs te verbeteren. In juni 1999 is deze campagne uitgebreid naar het primair onderwijs. In het kader hiervan is door RegioPlan een quick scan² uitgevoerd waarbij de ernst en de omvang van diverse vormen van geweld op de basisschool in kaart zijn gebracht.

Uit het vorige onderzoek bleek dat over geweld onder kinderen jonger dan twaalf jaar niet veel bekend was. Ondanks de toenemende aandacht voor geweld in deze leeftijdsgroep, was de omvang van het probleem slecht in kaart gebracht. Op beide punten is de situatie eind 2002 niet veel veranderd.

De aandacht voor het probleem is de afgelopen drie jaar zeker niet minder geworden. Belangrijke redenen hiervoor zijn de toegenomen media-aandacht voor extreem gewelddadige incidenten op (buitenlandse) scholen, grotere bewustwording van ongewenst gedrag op school en de grotere kennis over oorzaken van criminaliteit en slachtofferschap.³

Nieuwe, landelijke cijfers met betrekking tot de sociale veiligheid van leerlingen op basisscholen zijn echter, na het eerder genoemde onderzoek, niet meer gepubliceerd. Zeer recent is er een onderzoek onder leerkrachten verricht naar de veiligheid in verschillende soorten onderwijs, waaronder het primair onderwijs.⁴ Ander gerelateerd onderzoek is het in 2001 uitgevoerde onderzoek naar instrumenten die ter bevordering van een veilig schoolklimaat onder alle basisscholen zijn uitgezet.⁵ In dat onderzoek is onder meer, uitgebreider dan in het huidige onderzoek, ingegaan op het veiligheidsbeleid van basisscholen.

¹ Een overzicht van het veiligheidsbeleid en de ontwikkeling ervan wordt beschreven in Studulski F. en M. Hoogbergen (2002). *Veiligheid als voorwaarde: werken aan een structureel veiligheidsbeleid op school, 1995-2001*. Sardes, Utrecht.

² Vegt, A.L. van der, S.W. van der Ploeg en M. Brink (1999). *Geweld op de basisschool*. RegioPlan, Amsterdam.

³ Erpecum, I. van (2003) Een nieuwe les: preventie van jeugdcriminaliteit op scholen. *SEC*, 17 (1), 5-6.

⁴ Onderzoek uitgevoerd door H. Braam en N van Kessel van het ITS in opdracht van het Aob, hiervan wordt in feuilletonvorm verslag gedaan in het Onderwijsblad. Op het moment van schrijven zijn van de hand van R. Sikkes verschenen: in nummer 5 (“school en klas een veilige plek om te werken”) en in nummer 6 (“agressie tussen leerlingen went nooit”).

⁵ Diepeveen, M. en P.J. Krooneman (2001). *De veilige school. Een evaluatieonderzoek in het primair onderwijs*. RegioPlan, Amsterdam.

Het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen ondersteunt scholen bij het verbeteren van de sociale veiligheid op school. Om goed inzicht te verkrijgen in de huidige toestand wat betreft de sociale veiligheid in het primair onderwijs heeft zij RegioPlan Beleidsonderzoek gevraagd een inventariserend onderzoek uit te voeren. Dit onderzoek vormt een vervolg op de eerder uitgevoerde quick scan. Het huidige onderzoek is echter uitgebreider van opzet. Zo zijn er enkele nieuwe onderwerpen opgenomen (discriminatie en veiligheidsbeleving) en zijn er meer partijen bij betrokken (ook leerlingen en ouders).

1.2 Onderzoeksvragen

Het uitgevoerde onderzoek moet inzicht verschaffen in de situatie met betrekking tot de sociale veiligheid en eventuele veranderingen hierin ten opzichte van de situatie ten tijde van de quick scan uit 1999. Hierbij wordt onder andere aandacht besteed aan de onderwerpen; discriminatie, geweld, pesten, seksuele intimidatie, bedreiging, vernieling en wapens. Daarnaast moet het onderzoek inzicht verschaffen in de beleving van veiligheid op school van leerlingen en ouders en de maatregelen die de school neemt ter preventie van geweld. Bij dit onderzoek is aangesloten op de indeling die door de Onderwijstelefoon wordt gehanteerd bij de registratie van geweld.⁶ Het gaat om geweldsvormen op én rond de school.

De onderzoeksvragen die ten grondslag liggen aan het hier beschreven onderzoek zijn hieronder opgenomen. Een deel hiervan is gelijk aan de onderzoeksvragen uit 1999. Nieuw zijn de onderzoeksvragen aangaande de veiligheidsbeleving van leerlingen en ouders.

1. *Hoe vaak komen diverse vormen van geweld op basisscholen in Nederland in het lopende schooljaar (2002-2003) voor (zware vormen van pesten, lichamelijk geweld, bedreiging, vernieling, wapenbezit, seksueel geweld en discriminatie) en hoe verhoudt dit zich tot de situatie in 1999?*
2. *Wie is daarbij dader en wie slachtoffer en hoe verhoudt dit zich tot de situatie in 1999?*
3. *Hangt het vóórkomen van diverse vormen van geweld samen met achtergrondkenmerken van de scholen (bijvoorbeeld leerlingaantal, leerlingpopulatie, gemeentegrootte, regio of denominatie) en hoe verhoudt dit zich tot de situatie in 1999?*
4. *In hoeverre werken basisscholen aan een 'veiligheidsbeleid' en hoe verhoudt dit zich tot de situatie in 1999?*
5. *Hoe ervaren leerlingen en ouders de sociale veiligheid op school?*
6. *Hangt het veiligheidsgevoel van leerlingen en ouders samen met de door de directeurs gerapporteerde veiligheidssituatie op de school?*

⁶ Kallenbach, I. (1998) *Bellen uit onvrede. Evaluatieverslag Onderwijstelefoon 1997*. Utrecht: APS.

7. *Hangt de mate waarin leerlingen en ouders zich veilig voelen op school samen met maatregelen die de school heeft genomen om de veiligheid op school te bevorderen?*
8. *Hangt het veiligheidsgevoel van leerlingen en ouders samen met achtergrondkenmerken van de school (bijvoorbeeld leerlingaantal, leerlingpopulatie, gemeentegrootte, regio of denominatie)?*

1.3 Onderzoeksopzet

Het onderzoek bestond uit twee fasen. De eerste fase bestond uit een telefonische enquête onder 351 directeuren van basisscholen. In de tweede fase werd op 200 van de benaderde scholen ook een schriftelijke enquête onder leerkrachten (groep 6,7 en 8), leerlingen (groep 7 en 8) en hun ouders gehouden. Het onderzoek onder directeuren was het meest uitgebreid, de vragenlijsten voor de overige betrokkenen waren zo kort mogelijk gehouden om hen niet onnodig te belasten en zo een zo goed mogelijke respons te behalen.

Het onderzoek onder directeuren vond plaats tussen 13 tot en met 24 januari 2003 en dat onder de overige betrokkenen in de periode van 5 februari tot en met 12 maart 2003. Een uitgebreidere beschrijving van de onderzoeksopzet is weergegeven in bijlage 1. Daarin worden ook de belangrijkste verschillen tussen het onderzoek uit 1999 en het huidige onderzoek weergegeven. Het belangrijkste verschil is dat in de huidige meting de periode waarover de directeuren en leerkrachten gevraagd worden te rapporteren ongeveer een half jaar beslaat en geen heel jaar zoals in het vorige onderzoek.

1.4 Respons

Fase 1: Directeuren

In tabel 1.1 wordt een overzicht van de respons onder directeuren gegeven. Een groot deel van de benaderde directeuren was bereid om mee te werken aan de telefonische enquête. De groep directeuren is representatief voor de populatie met betrekking tot de volgende schoolkenmerken: schoolgrootte, denominatie, schoolpopulatie en verstedelijking van de vestigingsplaats. Wel bleek de regio Zuid enigszins oververtegenwoordigd te zijn. Om hiervoor te corrigeren is bij de analyse een weging toegepast.

Tabel 1.1 Respons directeurs (telefonische enquête)

	Absoluut	Percentage
Geslaagd	351	71%
Weigering	73	15%
Niet bereikt	66	13%
Anders	4	1%
Totaal	494	100%

Van de 351 directeurs die hebben meegewerkt aan de telefonische enquête hebben er 240 aangegeven mee te willen werken aan het vervolgonderzoek. Hieruit is een representatieve steekproef van 200 scholen getrokken.

Fase 2: Leerkrachten, leerlingen en ouders

De respons onder leerkrachten, leerlingen en ouders is zowel op individueel als op schoolniveau weergegeven in tabel 1.2. Het aantal benaderde leerkrachten, leerlingen en ouders is gebaseerd op gegevens die wij van de directeurs hebben ontvangen. Het aantal benaderde personen is een overschatting van de personen die uiteindelijk een vragenlijst hebben ontvangen. Een deel van de schoolbesturen heeft uiteindelijk besloten toch niet mee te werken en de vragenlijsten niet te verspreiden. De belangrijkste reden hiervoor was tijdgebrek, maar ook kwam het voor dat na bespreking met het team of de ouderraad besloten werd niet mee te werken. In de laatste twee kolommen van tabel 1.2 is het aantal en het percentage scholen weergegeven waarvan ingevulde vragenlijsten retour zijn ontvangen.

Tabel 1.2 Respons schriftelijke enquête in fase 2*

	Aantal benaderd*	Absoluut retour	Responspercentage	Aantal scholen (van de 200)	Responspercentage schoolniveau
Leraren	951	395	42%	134	67%
Leerlingen	10.038	5187	52%	137	69%
Ouders	10.038	2541	25%	142	71%

* Het aantal personen dat daadwerkelijk een vragenlijst heeft ontvangen ligt lager omdat een deel van de scholen ondanks de toezegging niet heeft meegewerkt.

Bij de toets voor representativiteit hebben we zowel gekeken naar de respons op schoolniveau als op persoonsniveau. Op schoolniveau was de respons representatief. Op persoonsniveau bleek echter dat het aantal personen uit de zeer sterk stedelijke gebieden (en kenmerken die daarmee samenhangen) ondervertegenwoordigd en in de niet verstedelijkte gebieden oververtegenwoordigd was. Dit gold voor de leraren, leerlingen en de ouders. Om hiervoor te corrigeren is bij de analyse op persoonsniveau een weging toegepast. Meer informatie over de responsanalyse wordt gegeven in bijlage 1.

2 VORMEN VAN GEWELD

Over verschillende vormen van geweld is aan de directeuren en leraren gevraagd of ze in het lopende schooljaar (2002/2003) zijn voorgekomen en hoe vaak. Achtereenvolgens komen aan de orde: pesten, bedreiging, fysiek geweld, wapenbezit, vernieling, seksueel geweld en discriminatie.

Bij elke vorm van geweld wordt vermeld: a) op welk percentage van de scholen het voorkomt; b) hoe vaak het voorkomt per honderd leerlingen; c) of geweld vaker voorkomt op scholen met bepaalde achtergrondkenmerken.

a) Percentage scholen – Aan de directeur is voor elke vorm van geweld gevraagd of dit in het lopende schooljaar is voorgekomen in de bovenbouw (groep 6, 7 of 8).

b) Geweld per 100 leerlingen – Aan zowel directeuren als leerkrachten is gevraagd hoe vaak geweld is voorgekomen, op school respectievelijk in de eigen klas. Omdat de kans op incidenten groter is op een grote school of in een grote klas, zijn alle antwoorden omgerekend naar aantallen per honderd leerlingen.¹

c) Schoolkenmerken – Er is gekeken naar de volgende schoolkenmerken: schoolgrootte, denominatie, regio, graad van verstedelijking en samenstelling van de leerlingpopulatie. Of de schoolkenmerken verschil maken, hebben we allereerst bekeken aan de hand van de enquête onder directeuren. Aan hen is immers gevraagd naar geweld op schoolniveau, de leraren alleen naar geweld in hun eigen klas. Nadat de cijfers voor de leerkrachten naar schoolniveau waren omgerekend, is er ook voor hen een analyse naar schoolkenmerken uitgevoerd.

2.1 Pesten

Van alle vormen van geweld op de basisschool komt pesten het meest voor. De directeuren is alleen gevraagd naar ernstige vormen van pesten, waarbij het slachtoffer systematisch en langdurig wordt dwarsgezet. Op ongeveer veertig procent van de scholen zijn één of meerdere leerlingen gedurende het lopende schooljaar langdurig en systematisch gepest (tabel 2.1). Volgens de schatting van de directeuren is er op elke honderd leerlingen ongeveer één het slachtoffer van dergelijke pesterijen.

¹ Voor de directie-enquête is net als vorige meting het aantal leerlingen in groep 6, 7 en 8 geschat door van het totale leerlingenaantal 3/8 te nemen. Voor de leerkrachtenenquête is uitgegaan van de groepsgrootteomvang zoals gegeven door de directeuren.

Tabel 2.1 Pesten: percentage scholen waar leerlingen systematisch en langdurig zijn gepest en percentage gepeste leerlingen volgens directeuren (N=335); eerste helft schooljaar 2002/2003

	Percentage scholen	Slachtoffers per 100 lln. (volgens directeuren)
Systematisch en langdurig pesten	39,7%	1,2

Ook de leerkrachten is gevraagd hoe vaak pestgedrag voorkomt. Bijna 38 procent van de leraren heeft het afgelopen schooljaar ernstige vormen van pesten in de klas gesignaleerd. Incidentele pesterijen heeft bijna 89 procent van de leerkrachten het lopende schooljaar meegeemaakt. Verder is gevraagd of leerlingen systematisch en langdurig gepest worden door andere jongeren, die geen leerling van de school zijn. De leerkrachten merken hier aanzienlijk meer van dan de directeuren. Eén op de vijf leerkrachten (19,7%) zegt dat leerlingen uit de klas door niet-leerlingen zijn gepest; van de directeuren kent 8,4 procent gevallen van pesten door niet-leerlingen.

Wanneer we afgaan op het oordeel van de directeuren, komt pesten op alle typen scholen voor. Er zijn geen verschillen tussen de grote stad en plattelandsgemeenten, tussen scholen van verschillende richtingen of tussen ‘witte’ en ‘zwarte’ scholen. We zien alleen, net als in de vorige meting, een licht verband tussen pesten en schoolgrootte. Volgens de directeuren van kleine scholen wordt een hoger percentage leerlingen gepest dan volgens directeuren van grotere scholen. Ook geven leerkrachten van kleine scholen vaker aan dat er incidenteel gepest wordt dan leerkrachten van grotere scholen. Wanneer we echter naar de gegevens uit de leerlingenquête kijken, dan blijken er nauwelijks verschillen te bestaan tussen kleine en grote scholen wat betreft het percentage leerlingen dat gepest is. De verklaring hiervoor is waarschijnlijk dat directeuren en leerkrachten van grotere scholen minder overzicht hebben over een zo veel voorkomend verschijnsel en daardoor het aantal incidenten onderschatten.

2.2 Bedreiging

Onder bedreiging verstaan we in dit onderzoek zowel de dreiging met fysiek geweld als het verbaal intimideren van leerlingen. Het laatste gaat verder dan het gebruik van scheldwoorden; bedoeld zijn scheldpartijen waarbij het slachtoffer bewust bang wordt gemaakt.

Gevraagd naar het voorkomen van bedreigingen volgens deze omschrijving zeggen drie van de tien directeuren dat in de eerste helft van het schooljaar '02/'03 leerlingen zijn bedreigd (zie tabel 2.2). Het aantal bedreigingen per honderd leerlingen is volgens de leraren hoger dan volgens de directeuren.

Tabel 2.2 Bedreiging: percentage scholen waar bedreiging is voorgekomen en bedreigingen per 100 leerlingen volgens directeuren (N=346) en leraren (n=352); voor de eerste helft van het schooljaar '02/'03

	Percentage scholen	Per 100 ln. (directeuren)	Per 100 ln. (leraren)
Bedreiging door medeleerlingen	30,9	2,6	9,2
Bedreiging van leraren door leerlingen	3,5	0,1	0,1
Bedreiging leraren en leerlingen door niet-leerlingen	17,9	0,6	5,2*

* Omdat de leerkrachten apart gevraagd is naar bedreiging door niet-leerlingen ten opzichte van leerlingen (4,9) en leerkrachten (0,3) is hier een somscore gerapporteerd.

Bedreiging van leraren komt erg weinig voor. Verder heeft ongeveer een op de zes scholen te maken gehad met bedreigingen door niet-leerlingen.

Wanneer bij bedreiging van leerlingen door medeleerlingen wordt gekeken naar achtergrondkenmerken zoals regio, stedelijkheid, schoolgrootte en leerlingpopulatie, worden er op grond van de directiegegevens geen belangrijke verschillen gevonden. Uit de analyse van de gegevens van de leerkrachten komt echter naar voren dat bedreiging door medeleerlingen meer voorkomt in de zeer sterk stedelijke gebieden.

Volgens zowel directeuren als leerkrachten komt bedreiging van leerlingen en leerkrachten door niet-leerlingen vaker voor in de zeer sterk verstedelijkte gebieden in regio West. Voor bedreiging door niet-leerlingen geldt ook dat het vaker voorkomt op scholen met een meerderheid aan gewichtenleerlingen. Omdat de scholen met veel gewichtenleerlingen vaak in de grote steden staan, is er een grote overlap tussen deze twee achtergrondvariabelen.

2.3 Fysiek geweld

Volgens de directeuren van ruim een derde van de scholen zijn er in de eerste helft van het schooljaar vechtpartijen voorgekomen. Over de ernst van vechtpartijen geven deze percentages geen informatie. Het gaat zowel om 'gewone' vechtpartijen als om incidenten waarbij leerlingen in elkaar zijn geslagen. Stoeipartijen waarbij de leerlingen geen ruzie hebben, vallen buiten de gehanteerde definitie van fysiek geweld.

De hoeveelheid incidenten is volgens leerkrachten hoger dan volgens directeuren. Vermoedelijk is de oorzaak hiervan, net als bij bedreiging, dat directeuren alleen op de hoogte zijn van de meer ernstige incidenten.

Tabel 2.3 Fysiek geweld: percentage scholen waar leerlingen met elkaar hebben gevochten en vechtpartijen per 100 leerlingen, volgens directeuren (N=350) en leraren (n=337); eerste helft schooljaar '02/'03

	Percentage scholen	Per 100 lln. (directeuren)	Per 100 lln. (leraren)
Fysiek geweld tussen leerlingen	37,3	3,3	20,4
Fysiek geweld tegen leraren door leerlingen	3,3	0,1	0,0
Fysiek geweld door niet-leerlingen tegen leerlingen en leerkrachten	6,3	0,2	1,8*

* Omdat de leerkrachten apart gevraagd is naar geweld door niet-leerlingen ten opzichte van leerlingen (1,72) en leerkrachten (0,03) is hier een somscore gerapporteerd.

Volgens de directeuren komt fysiek geweld tegen leraren op ruim drie procent van de scholen voor. Het aantal leerlingen dat met leraren vecht is echter bijna te verwaarlozen, één op de duizend volgens de directeuren. Ook vechten tussen leerlingen en niet-leerlingen wordt niet vaak geconstateerd door de directeuren.

Op kleine scholen wordt het vaakst fysiek geweld tussen leerlingen gerapporteerd. Waarschijnlijk heeft dit eerder te maken met het betere overzicht van de directeuren op kleinere scholen dan dat er daadwerkelijk meer gevochten wordt. Bij leerkrachten wordt dit verschil niet gevonden. Behalve schoolgrootte zijn er geen verschillen naar achtergrondkenmerken gevonden. Dit in tegenstelling met de vorige meting, toen er gevonden werd dat op scholen met veel gewichtenleerlingen meer fysiek geweld tussen leerlingen onderling voorkwam. Wel is er op deze scholen door de directeuren iets meer fysiek geweld tegenover leerkrachten gerapporteerd dan op scholen met weinig gewichtenleerlingen.

Volgens zowel leerkrachten als directeuren komt fysiek geweld door niet-leerlingen vaker voor in de vier grote steden en dan vooral op scholen met meer dan 70 procent gewichtenleerlingen. Dit sluit aan bij de bevindingen met betrekking tot bedreiging.

Verder is nog gevraagd naar geweld door leraren tegen leerlingen. Volgens de directeuren van twaalf scholen (3%) is dit wel eens voorgekomen. Op tien van deze scholen betreft het één leerkracht, op twee scholen is van meerdere leerkrachten bekend dat zij fysiek geweld tegen leerlingen hebben gebruikt.

2.4 Wapenbezit

Bij vechtpartijen komen volgens de directeuren slechts zelden wapens te pas: minder dan één procent van de directeuren heeft dit wel eens meegemaakt in het lopende schooljaar. Hoewel wapens zelden gebruikt worden, werden er op ruim één op de tien scholen één of meer wapens in beslag genomen tijdens de eerste helft van het schooljaar (zie tabel 2.4).

Tabel 2.4 Wapenbezit: percentage scholen waar één of meer wapens in beslag zijn genomen; wapenbezit per 100 leerlingen, volgens directeuren (N=351) en leraren (n=386); eerste helft schooljaar '02/'03

	Percentage scholen	Per 100 lln. (directeuren)	Per 100 lln. (leraren)
Inbeslagname van een wapen	10,8	0,2	0,2

Op bijna alle scholen waar wapens in beslag genomen zijn, gaat het om (zak)messen (23 keer). Sommige respondenten benadrukken dat de in beslag genomen messen niet altijd bedoeld zijn voor zelfverdediging, maar dat de kinderen ze bij zich hebben voor vreedzame doelen. Er zijn geen verschillen gevonden in wapenbezit naar achtergrondkenmerken.

2.5 Vernieling

In de enquête is gevraagd naar vernieling van spullen van school en van bezittingen van andere leerlingen. Op bijna één op de zes scholen hebben leerlingen in de eerste helft van het lopende schooljaar spullen van school vernield. Vaker moeten de spullen van medeleerlingen het ontgelden. Dit wordt door leerkrachten als meest voorkomende vorm van vernieling gemeld. Volgens de directeuren komt vernieling door leerlingen van buiten de school het vaakst voor.

Uit de eerder uitgevoerde quick scan kwam naar voren dat het dan vooral gaat om jongeren die het schoolplein als hangplek gebruiken. Dit type vandalisme is meer een probleem van de buurt dan van de school alleen. Dat de buurt echter niet allesbepalend is, blijkt wel uit de opmerking van een schoolleider die stelt dat zijn school in “een van de meest criminele wijken van Nederland” staat, maar desondanks nauwelijks last heeft van criminaliteit of geweld.

Tabel 2.5 Vernieling: percentage scholen waar vernielingen zijn voorgekomen en vernielingen per 100 leerlingen volgens directeuren (N=347) en leraren (n=346); eerste helft schooljaar '02/'03

	Percentage scholen	Per 100 lln. (directeuren)	Per 100 lln. (leraren)
Vernieling van schoolspullen door leerlingen	16,9	0,8	2,3
Vernieling van spullen van medeleerlingen	27,7	1,2	5,8
Vernieling door niet-leerlingen	56,0	4,3	4,3

Vernieling blijkt nauwelijks samen te hangen met de achtergrondkenmerken van de school. Vernieling van schoolspullen door leerlingen wordt vaker gerapporteerd op de zeer kleine scholen. Waarschijnlijk is dat deze zaken op de grotere scholen door de leerkracht worden afgehandeld, terwijl op de kleine scholen dit soort zaken ook bij de directeur terechtkomt.

Verder blijkt nog dat leerkrachten van scholen met veel gewichtenleerlingen gemiddeld meer gevallen van vernieling door niet-leerlingen rapporteren dan leerkrachten van scholen met weinig gewichtenleerlingen.

2.6 Seksuele intimidatie en misbruik

De vragen over seksueel geweld hadden betrekking op seksuele intimidatie of seksueel misbruik. Aan de respondenten is duidelijk gemaakt dat ze hieronder verbale ongewenste intimiteiten konden verstaan, ongewenste betastingen tot en met aanranding en verkrachting.

Tabel 2.6 Seksueel geweld: percentage scholen waar seksueel geweld is voorgekomen en seksueel geweld per 100 leerlingen, volgens directeuren (N=350) en leraren (N=351); eerste helft schooljaar '02/'03

	Percentage scholen	Per 100 lln. (directeuren)	Per 100 lln. (leerkrachten)
Seksueel geweld door leerlingen	2,3	0,4	1,0
Seksueel geweld door leraren	0,3	0,0	-
Seksueel geweld door niet-leerlingen	7,2	0,2	0,2

Ongeveer een op de veertig directeuren zegt dat er in de eerste helft van het schooljaar 2002-2003 ten minste éénmaal sprake is geweest van seksuele intimidatie tussen leerlingen (zie tabel 2.6). Door de globale vraagstelling is niet exact te bepalen om welke vormen van seksueel geweld het gaat. Uit het vorige onderzoek kon afgeleid worden dat het in de meeste gevallen gaat om lichtere vormen van seksueel geweld, bijvoorbeeld seksueel getinte scheldpartijen.

Seksueel geweld door niet-leerlingen wordt in tegenstelling tot de vorige meting minder vaak gemeld dan seksueel geweld door leerlingen. Bij een van de ondervraagde 350 directeuren is bekend dat een leraar zich schuldig heeft gemaakt aan seksueel geweld.

Op de meeste scholen die seksueel geweld melden, komt het incidenteel voor. Volgens de leerkrachten komt per honderd leerlingen één geval van seksueel geweld voor. In tegenstelling tot het vorige onderzoek, waarin seksueel geweld vaker gerapporteerd werd in de grote steden en op scholen met veel gewichtenleerlingen, werden er in de directie-enquête ditmaal geen verschillen gevonden naar achtergrondkenmerken. Wel gaven leerkrachten van scholen met veel gewichtenleerlingen iets vaker aan dat er sprake was van seksuele intimidatie door niet-leerlingen.

2.7 Discriminatie

Onder discriminatie wordt hier verstaan het benadelen van anderen vanwege bijvoorbeeld huidskleur, geloof, geaardheid of geslacht. Een op de vier directeuren zegt dat er in de eerste helft van het schooljaar 2002-2003 sprake is geweest van discriminatie van leerlingen door medeleerlingen. Discriminatie van leerkrachten door leerlingen komt volgens de directeuren veel minder vaak voor (3,9% van de scholen). Discriminatie van leerlingen en leerkrachten door niet-leerlingen komt voor op ongeveer één op de tien scholen.

Tabel 2.7 Discriminatie: percentage scholen waar discriminatie is voorgekomen en discriminatie per 100 leerlingen, volgens directeuren (N=350) en leraren (N=351); eerste helft schooljaar '02/'03

	Percentage scholen	Per 100 lln. (directeuren)	Per 100 lln. (leerkrachten)
Discriminatie leerlingen door medeleerling	25,0	4,2	10,2
Discriminatie leerkracht door leerlingen	3,9	0,7	-
Discriminatie leerlingen en leerkrachten door niet-leerlingen	10,9	1,6	14,3*

* Omdat de leerkrachten apart gevraagd is naar discriminatie door niet-leerlingen ten opzichte van leerlingen (10,5) en leerkrachten (3,7) is hier een somscore gerapporteerd.

Op basis van de directiegegevens worden er geen verschillen naar achtergrondkenmerk gevonden bij discriminatie van leerlingen onderling en van leerkrachten door leerlingen. Uit de leerkrachtgegevens blijkt daarentegen dat op scholen met veel gewichtenleerlingen vaker sprake is van discriminatie van leerlingen onderling. Volgens zowel directeuren als leerkrachten komt discriminatie door niet-leerlingen vaker voor in de grote steden en op de scholen met veel gewichtenleerlingen. Deze uitkomst wekt geen verbazing, omdat op de meeste scholen in de steden meer leerlingen zitten die vanwege hun huidskleur gediscrimineerd kunnen worden.

2.8 Geweld ten opzichte van leerkrachten

In de paragrafen hiervoor is reeds beschreven dat het geweld van leerlingen ten opzichte van leerkrachten relatief weinig voorkomt. Het komt op weinig scholen voor en als het voorkomt, gaat het om incidenten. Wel bleek uit de leerkrachtenenquête dat leerkrachten op scholen met veel gewichtenleerlingen gemiddeld iets vaker met bedreigingen en discriminatie te maken hebben. Omdat geweld ten opzichte van leerkrachten een actueel thema is, hebben wij de leerkrachten in dit onderzoek iets gedetailleerder gevraagd naar het voorkomen van bedreiging en fysiek geweld.

Achttien van de 395 leerkrachten gaven aan dat zij het lopende schooljaar te maken hebben gehad met bedreigingen door leerlingen (vier leerkrachten), ouders (negen leerkrachten), collega's (één leerkracht) en/of jongeren die geen leerling zijn (vier leerkrachten). In bijna alle gevallen ging het om een eenmalige gebeurtenis. Slechts twee van deze leerkrachten gaven aan zich onvoldoende veilig te voelen op school. De overige leerkrachten voelen zich zeer veilig op school. Bedreiging komt voor in alle leeftijdscategorieën en is ongeveer gelijk verdeeld over mannen en vrouwen.

Zes leerkrachten gaven aan dat zij het lopende schooljaar slachtoffer zijn geweest van fysiek geweld. In drie gevallen was de dader een leerling, in de overige drie gevallen een ouder. Deze voorvallen hebben er niet toe geleid dat de leerkrachten zich blijvend onveilig zijn gaan voelen op school; vijf van de zes leerkrachten gaven namelijk aan zich zeer veilig te voelen op de school. Hoewel de omvang van het probleem beperkt is, blijkt uit opmerkingen van enkele directeurs wel dat agressie en onheus gedrag van ouders tegenover leerkrachten een bron van zorg zijn op sommige scholen.

De leerkrachten is ook gevraagd hoe veilig zij de situatie op de school voor henzelf vinden. Het gemiddelde cijfer is een 8,9. Het merendeel van de leerkrachten geeft aan zich zeer veilig te voelen. In vier gevallen echter geeft een leerkracht aan zich onvoldoende veilig te voelen. Er is ook onderzocht of het veiligheidsoordeel samenhangt met kenmerken van de school. Wanneer we onderscheid maken in stedelijkheid, leerlingpopulatie en schoolgrootte vinden we significante verschillen. In de vier grote steden beoordelen leerkrachten hun veiligheid op school gemiddeld met een 8,3. Hun collega's daarbuiten beoordelen hun eigen veiligheid met een 9,1. Ook neemt het veiligheidsoordeel af naarmate er meer gewichtenleerlingen op de school zijn (van 9,2 voor scholen zonder gewichtenleerlingen naar 8,4 op scholen met meer dan 70% 1,9 leerlingen). Ook neemt het veiligheidsoordeel af naarmate de school groter is. De oordelen lopen van gemiddeld 9,3 voor zeer kleine scholen naar 8,8 voor zeer grote scholen. Wanneer er een onderscheid gemaakt wordt in regio en denominatie, worden er geen significante verschillen gevonden.

2.9 Relatie tussen verschillende vormen van geweld

In de voorgaande paragrafen zijn de verschillende vormen van geweld afzonderlijk besproken. Wanneer we correlaties berekenen tussen de frequentie waarin vormen van geweld voorkomen, dan zien we vrijwel overal positieve verbanden. Dit wil zeggen dat hoe vaker een bepaalde vorm van geweld volgens de respondenten voorkomt, des te vaker ook andere vormen van geweld worden genoemd. Lang niet alle correlaties zijn echter statistisch significant en die dat wel zijn, zijn in veel gevallen niet heel erg sterk. In de quick scan uit 1999 werden factoranalyses uitgevoerd om beter inzicht te verkrijgen in de wijze waarop verschil-

lende vormen van geweld met elkaar samenhangen. Deze maal laten de uitgevoerde factoranalyses een veel minder duidelijk patroon zien en daarom zal er niet uitgebreid op worden ingegaan. De enige belangrijke uitkomsten uit de factoranalyse voor de directie-enquête zijn dat er een onderscheid is tussen geweld tegen leerlingen en tegen leerkrachten en dat seksueel geweld losstaat van de overige vormen van geweld. Het onderscheid tussen pesten en de overige vormen van geweld tussen leerlingen onderling werd bij de directeurs ditmaal niet gevonden en bij de leerkrachten in lichte mate.

2.10 Verspreiding van geweld over het land

Uit de opmerkingen tijdens en na de telefonische enquête kan worden afgeleid dat een deel van directeurs veronderstelt dat problemen alleen in de steden spelen. Inderdaad hebben we gezien dat de ligging van de school of de leerlingpopulatie bij sommige vormen van geweld verschil maakt. Dat wil echter nog niet zeggen dat de ‘probleemscholen’ allemaal in de steden liggen en dat het platteland tamelijk geweldloos is. We hebben berekend in hoeverre het voorkomen van verschillende geweldsvormen wordt bepaald door kenmerken van de school: schoolgrootte, regionale ligging, grote stad of elders en samenstelling leerlingpopulatie (aantal ‘gewichtenleerlingen’).² De voorspellende waarde van deze kenmerken blijkt beperkt te zijn. Er komt, net als in de vorige meting, weliswaar meer geweld voor op grotere scholen en op scholen met veel gewichtenleerlingen, maar deze kenmerken verklaren slechts negen procent van de totale variantie. De verschillen tussen grote steden en het platteland zijn niet significant. We kunnen dus niet de indruk bevestigen van sommige respondenten dat het in de dorpen allemaal wel meevalt in vergelijking met wat er gebeurt in de grote steden. De conclusie is dat we meer van scholen moeten weten dan enkele achtergrondkenmerken om een typering te kunnen geven van probleemscholen en scholen zonder geweld.

² Dit is berekend door middel van lineaire regressieanalyse. De resultaten zijn opgenomen in bijlage 3.

3 DE DADERS

Uit het vorige hoofdstuk weten we nog niet veel over de daders van het geweld. Zijn het vooral jongens, of zijn de meisjes bezig aan een ‘inhaalrace’, zoals enige jaren geleden op basis van politiecijfers werd gesignaleerd?¹ Een andere interessante vraag is of de daders ‘ieder voor zich’ handelen, of in groepen. Beide vragen worden in dit hoofdstuk beantwoord. Het gaat daarbij om geweld tussen leerlingen onderling. Geweld gericht tegen leerkrachten blijft hier buiten beschouwing.

We gaan uit van het beeld dat de directeuren op schoolniveau hebben van het geweld tussen leerlingen. In het vorige onderzoek bleek dat er op dit punt weinig verschil was tussen de antwoorden van directeuren en leerkrachten. In dit onderzoek zijn de vragen over de daders daarom niet voorgelegd aan leerkrachten.

3.1 Jongens en meisjes

Het stereotiepe verschil tussen jongens en meisjes wordt bevestigd: geweld wordt vooral door jongens gepleegd. Bij de meeste vormen van geweld zegt meer dan de helft van de directeuren dat vooral jongens zich daar schuldig aan maken. Wapenbezit komt vrijwel uitsluitend bij jongens voor. Bij pesten en discriminatie, de meest voorkomende vorm van geweld, doen de meisjes op de meerderheid van de scholen niet onder voor de jongens.

Tabel 3.1 Daders van verschillende vormen van geweld van leerlingen onderling: percentages jongens of meisjes, volgens directeuren; eerste helft schooljaar '02/'03*

		Vooraf jongens	Geen verschil	Vooraf meisjes
Pesten	(N=140)	29,4	61,1	9,5
Fysiek geweld	(N=130)	74,2	24,9	0,9
Wapenbezit	(N=38)	97,1	2,9	0,0
Vernieling	(N=116)	64,0	35,0	1,0
Seksueel geweld	(N=21)	67,3	28,9	3,8**
Discriminatie	(N=90)	29,1	67,5	3,4

* Over bedreiging is geen informatie over het geslacht van de dader bekend.

** Representeert slechts één geval, percentage is relatief hoog door geringe voorkomen van seksueel geweld.

Bij seksuele intimidatie of misbruik is niet alleen gevraagd naar het geslacht van de daders, maar ook van de slachtoffers. Van de scholen waar iets voorgevallen was, waren er op 62,7 procent van de scholen vooral meisjes het slachtoffer; op 26,7 procent evenveel meisjes als jongens en op 10,6 procent vooral jongens.

¹ Van der Laan, P.H., e.a. (1998) *Ontwikkeling van de jeugdcriminaliteit: periode 1980-1996*. Den Haag: WODC.

Vergeleken met de vorige meting zijn er geen grote veranderingen opgetreden. Ook is er geen grote toename van voorvallen waarbij vooral meisjes betrokken zijn. De eerder genoemde inhaalrace van meisjes kan op grond van deze cijfers niet bevestigd worden.

3.2 Individuen en groepen

Voor vijf vormen van geweld is gevraagd of ze voornamelijk door individuen of door groepen worden gepleegd.

Tabel 3.2 Daders van verschillende vormen van geweld: percentages individuen of groepen, volgens directeuren; eerste helft schooljaar '02/'03

		Individuen	Groepen	Beide
Pesten	(N=138)	25,4	41,3	33,3
Bedreiging	(N=109)	71,4	11,0	17,6
Fysiek geweld	(N=131)	81,0	7,2	11,8
Vernieling	(N=118)	70,3	18,9	10,8
Discriminatie	(N=90)	67,4	14,6	18,0

Geweld in groepsverband lijkt op de basisschool niet veel voor te komen. Voor bijna alle hier genoemde vormen van geweld geldt dat zij door individuele leerlingen worden gepleegd. Pesten vormt hierop een uitzondering, dat gebeurt meer in groepsverband dan door individuen. Ook hier geldt dat er geen noemenswaardige verschillen zijn met de uitkomsten uit het vorige onderzoek.

4 ONTWIKKELING

In publicaties over geweld onder jongeren wordt vaak een toename gesignaleerd, vooral van de harde vormen van geweldscriminaliteit. Of dit ook geldt voor kinderen jonger dan twaalf jaar is niet bekend. Aan de directeuren en leerkrachten is gevraagd of ze merken dat het geweld door leerlingen is toegenomen, gelijk gebleven of afgenomen. De antwoorden van de directeuren worden weergegeven in tabel 4.1. Voor alle vormen van geweld geldt dat de frequentie ten opzichte van vorig schooljaar volgens de meerderheid van de directeuren gelijk is gebleven.

Tabel 4.1 Ontwikkeling ten opzichte van het vorige schooljaar ('01/'02) van verschillende vormen van geweld, volgens directeuren (N=351) en leerkrachten (N=395)

	Directeuren			Leerkrachten		
	Toename	Gelijk	Afname	Toename	Gelijk	Afname
Pesten	1,7	49,1	49,1	5,3	56,7	38,0
Bedreiging	9,2	67,9	23,0	6,6	72,7	20,7
Fysiek geweld	1,3	72,8	25,9	7,7	63,5	28,9
Wapenbezit	3,1	83,5	13,5	0,0	83,1	16,9
Vernieling	15,7	53,4	30,9	9,3	68,4	22,4
Seksueel geweld	5,7	79,8	14,4	0,4	83,5	16,1
Discriminatie	6,2	80,4	13,4	5,5	76,3	18,2

Net als in het vorige onderzoek zien we dat voor vernieling en bedreiging het vaakst een toename wordt gesignaleerd. Bij deze voorvallen is er overigens ook een behoorlijk percentage directeuren dat aangeeft dat er sprake is van een afname. Bij pesten is er sprake van een duidelijke ontwikkeling. Bijna de helft van de ondervraagde directeuren merkt dat het pesten afneemt.

De leerkrachten signaleren dezelfde trend, maar in mindere mate. Volgens 38 procent van hen neemt het pesten af. Deze ontwikkeling is mogelijk te verklaren uit de toegenomen aandacht voor veiligheidsbeleid van de scholen. De ontwikkeling zoals die gezien wordt door directeuren en leerkrachten komt grotendeels overeen. Een opvallend verschil is echter dat het percentage leerkrachten dat een toename van fysiek geweld signaleert hoger is dan het percentage directeuren.

Naast het oordeel van de directeuren en leerkrachten kan er ook gekeken worden naar de cijfers uit de meting van 1999 en de huidige meting. De enige redelijk betrouwbare methode waarop een vergelijking mogelijk is, is door een verdubbeling van de geweldscijfers per honderd leerlingen zoals beoordeeld door directeuren. De cijfers van de leerkrachten zijn niet goed geschikt voor vergelijking, omdat de opzet van de enquête niet precies gelijk is aan die

van de vorige meting en omdat zij rapporteren over een periode die iets langer is dan een half jaar. Ondanks dat bij directeuren deze problemen niet spelen, moet de vergelijking als een indicatie gezien worden. Dit omdat niet uitgesloten kan worden dat mensen over een half jaar anders rapporteren dan over een heel jaar (bijvoorbeeld vanwege vergeten). Voor pesten en discriminatie zijn geen cijfers opgenomen. Voor pesten geldt dat de verdubbelmethode onjuist is en voor discriminatie geldt dat er de vorige keer niet naar gevraagd is.

Tabel 4.2 Ontwikkeling ten opzichte van het onderzoek naar geweld in 1999

	Per 100 lln. schooljaar '98/'99	Per 100 lln. eerste helft schooljaar '02/'03 (verdubbeld)
Bedreiging medeleerlingen	8,0	5,2
Bedreiging door niet-leerlingen	1,1	1,2
Fysiek geweld medeleerlingen	7,3	6,6
Fysiek geweld door niet-leerlingen	0,7	0,4
Wapenbezit	0,9	0,4
Vernieling schoolspullen door leerlingen	1,4	1,6
Vernieling spullen medeleerlingen	3,2	2,4
Vernieling door niet-leerlingen	11,3	8,6
Seksueel geweld medeleerlingen	0,7	0,8
Seksueel geweld niet-leerlingen	0,8	0,4
Bedreiging van leerkracht door leerlingen	0,2	0,2
Fysiek geweld tegen leerkracht door leerling	0,1	0,1

* Deze cijfers zijn alleen ter indicatie opgenomen, het is niet duidelijk of er sprake is van significante verschillen.

Op grond van de gegevens in tabel 4.2 kan worden vastgesteld dat er in de afgelopen jaren geen grote veranderingen zijn opgetreden. Wanneer we kijken naar verschillen van meer dan 1 punt, dan zien we dat bedreiging van medeleerlingen en vernieling door niet-leerlingen zijn gedaald en dat alle overige vormen van geweld ongeveer gelijk zijn gebleven.

5 VEILIGHEIDSBELEID OP SCHOOL

In aanvulling op de vragen over de verschillende geweldsvormen is de directeuren ook gevraagd naar de maatregelen die genomen zijn om geweld te voorkomen. Ruim 80 procent van de directeuren zegt dat er specifieke maatregelen zijn genomen om geweld op school te voorkomen. Dit percentage is ongeveer 16 procentpunten lager dan in de vorige meting. Dit kan erop wijzen dat een deel van de scholen de maatregelen niet nodig of zinvol vond.

Op scholen die geen maatregelen treffen, wordt de veiligheid door de leerlingen, ouders en leerkrachten gemiddeld even hoog beoordeeld als op scholen die wel maatregelen treffen. Directeuren beoordelen dit gemiddeld hoger. Ook wanneer naar het aantal verschillende vormen van geweld dat op scholen voorkomt wordt gekeken, blijkt dat op scholen zonder maatregelen gemiddeld minder vormen van geweld voorkomen. Dit geeft aan dat op scholen waar maatregelen ontbreken deze (gemiddeld) ook minder nodig zijn dan op scholen die wel maatregelen hebben getroffen. In tabel 5.1 wordt een overzicht van de genomen maatregelen gegeven.

Tabel 5.1 Maatregelen om geweld te voorkomen

Maatregel	% van scholen met maatregelen (282)	% van totaal aantal scholen (351)
Aanstellen vertrouwenspersoon	88,2	71,0
Pestprotocol	83,3	67,0
Projecten rond geweld	55,2	44,4
Contacten met politie	48,4	38,9
Schoolplein sluiten buiten schooltijd	37,3	30,0
Gewelddadige leerlingen verwijderen	55,3	44,5
Anders	32,4	26,1

Op veel scholen is een vertrouwenspersoon aangesteld bij wie leerlingen incidenten kunnen melden. Van alle vormen van geweld wordt aan het voorkomen van pesten het meeste gedaan. Net als in voorgaande meting hebben ongeveer zeven van de tien scholen een pestprotocol opgesteld. In het vorige hoofdstuk zagen we dat pesten op veel scholen is afgenomen. Er is echter geen duidelijke relatie met het hebben van pestprotocollen. Van de scholen met een pestprotocol is het percentage scholen waar volgens de directeur zwaar pesten is afgenomen 48,6 procent en dat is ongeveer gelijk aan scholen die geen pestprotocol hebben (47,8%).

Van de projecten die rond het thema geweld zijn georganiseerd heeft 66 procent (mede) betrekking op pesten. Andere onderwerpen waaraan in de projecten aandacht wordt besteed, zijn onder andere ‘waarden en normen’, onderhandelen tussen leerlingen, vandalisme, agressie, discriminatie en seksuele intimidatie.

Beveiliging van de school (schoolplein afsluiten) en repressieve maatregelen (leerlingen verwijderen) worden minder vaak toegepast. Hierbij speelt natuurlijk ook mee dat het deze maatregelen niet altijd nodig of praktisch haalbaar zijn.

De maatregelen die onder de categorie ‘anders’ worden genoemd, zijn tamelijk divers en komen sterk overeen met die in de vorige meting. De volgende maatregelen worden herhaaldelijk genoemd:

- *schoolregels*: opstellen, aanscherpen of opnieuw onder de aandacht brengen;
- *sociaal-emotionele begeleiding*: invoeren van een nieuwe methode of leerlingvolgsysteem;
- *toezicht*: meer controle op de speelplaats;
- *ouderbetrokkenheid*: projecten en cursussen voor ouders, contact opnemen met ouders bij incidenten.

In vergelijking met de vorige meting zien we dat er op minder scholen een vertrouwenspersoon is aangesteld, dat het aantal scholen met een pestprotocol stabiel is gebleven en dat het aantal scholen dat projecten met betrekking tot geweld doet is afgenomen van 64 procent naar 44 procent. De contacten met de politie zijn iets afgenomen, net als het aantal schoolpleinen dat gesloten wordt buiten schooltijd. De maatregel om gewelddadige leerlingen van school te verwijderen wordt in vergelijking met de vorige meting door 11 procent meer scholen genoemd.

Ongeveer 77 procent van de scholen geeft aan dat zij in het kader van preventie samenwerken met andere instanties. De politie wordt het meest genoemd, door 40 procent van de directeurs. 14 procent van de scholen werkt samen met andere scholen en 12 procent heeft op dit punt contact met de onderwijsbegeleidingsdienst. Uit de categorie ‘anders’ blijkt verder dat er veel wordt samengewerkt met gemeente, GGD, Bureau Halt, jeugdzorg of het buurtnetwerk.

6 VEILIGHEIDSBELEVING

In dit onderzoek is aan alle betrokkenen gevraagd om in de vorm van rapportcijfers aan te geven hoe veilig zij de school of klas vinden. In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op deze veiligheidscijfers. In de paragrafen over de leerlingen en de ouders zal ook worden ingegaan op het vóórkomen van de verschillende vormen van geweld.

6.1 Veiligheidsoordeel van directeuren en leraren

Aan de directeuren is gevraagd om het veiligheidsklimaat op hun school met een rapportcijfer te beoordelen. Het gemiddelde rapportcijfer is een 7,9 en daarmee beoordelen directeuren de sociale veiligheid op school over het algemeen als goed. Op slechts twee scholen beoordeelt de directeur de veiligheidssituatie als onvoldoende (5).

Tabel 6.1 Frequentieverdeling van de beoordeling veiligheidssituatie op eigen school

Cijfer	Aantal scholen	Percentage scholen
5	2	0,6
6	13	3,7
7	80	23,0
8	178	50,9
9	73	20,7
10	4	1,1

De directeuren in de vier grote steden beoordelen de veiligheid op hun school lager (7,5), dan die in de overige gemeenten (8,0). Het blijkt dat het gemiddelde veiligheidscijfer daalt naarmate de school in meer verstedelijkt gebied staat. Op de scholen met meer dan 50 procent gewichtenleerlingen wordt door de directeuren het laagste gemiddelde veiligheidscijfer gegeven (7,4) op scholen zonder gewichtenleerlingen het hoogste gemiddelde cijfer (8,1). Overigens loopt het cijfer niet helemaal op met het aantal gewichtenleerlingen; op scholen met meer dan 70 procent 1,90 leerlingen wordt namelijk gemiddeld een 7,6 gegeven.

Tabel 6.2 Beoordeling veiligheidssituatie directeuren naar leerlingpopulatie

Cijfer	Gemiddeld veiligheidscijfer	Aantal scholen
Geen gewichtenleerlingen	8,1	190
< 50% gewichtenleerlingen	7,8	99
> 50% gewichtenleerlingen	7,4	40
> 70% 1.90 leerlingen	7,6	20
Totaal	7,9	350

Leerkrachten is gevraagd een oordeel te geven over de veiligheid van de kinderen op school en in de klas. Zij beoordelen de veiligheid gemiddeld met een 8,2 op school en met een 8,6 in de klas. Slechts één leerkracht geeft aan de veiligheid op zowel school als in de klas onvoldoende te vinden.

6.2 Leerlingen

Naast directeuren en leerkrachten is ook aan leerlingen van groep 7 en 8 gevraagd hoe vaak verschillende vormen van geweld zijn voorgekomen en hoe veilig zij zich op en rond de school voelen. Om een zo goed mogelijk beeld te krijgen was de vragenlijst zeer kort, de vragen eenvoudig en de periode waarover gerapporteerd moest worden beperkt. In totaal deden er 5187 kinderen van 137 basisscholen mee. Zowel het aantal jongens en meisjes als het aantal kinderen in groep 7 en 8 is gelijk verdeeld.

De responderende scholen vormden een goede afspiegeling van de totale populatie basisscholen in Nederland. Wanneer echter op leerlingenniveau naar de respons wordt gekeken, valt op dat het aantal kinderen in de grote steden enigszins ondervertegenwoordigd en het aantal kinderen uit de niet-stedelijke gebieden oververtegenwoordigd is. Om hiervoor te corrigeren is een weging toegepast.

Tabel 6.3 Voorkomen van verschillende vormen van geweld in de eerste maand 2003, volgens leerlingen (N=5187) in percentages

	Niet	Soms	Vaak
Pesten	73,7	23,6	2,8
Bedreiging	82,1	15,9	1,9
Fysiek geweld	72,5	25,1	2,3
Wapen (gezien)	86,4	12,3	1,3
Vernieling	90,2	9,4	0,4
Ongewild betast*	80,1	18,0	2,0
Discriminatie	87,5	10,6	1,9

* Door de ruime formulering ("hebben anderen wel eens aan me gezeten of betast terwijl ik dat niet wilde") is deze vraag door de leerlingen ruimer geïnterpreteerd en heeft daarom niet alleen betrekking op seksueel misbruik.

In tabel 6.3 is weergegeven hoe vaak de leerlingen in aanraking zijn gekomen met de genoemde voorvallen. Bijna een kwart van de leerlingen is in de onderzochte periode wel eens gepest en een kwart van de leerlingen heeft wel eens met een andere leerling gevochten. Voor ongeveer 1 op de 40 leerlingen geldt dat dit vaak is gebeurd. Ongewilde betasting komt ook vrij veel voor. De reden hiervoor is waarschijnlijk dat kinderen de vraag anders interpreteren dan de meeste volwassenen dat doen. Hierdoor wordt door de leerlingen waarschijnlijk ook ongewenst betasten in de vorm van vechten of stoeien meegeteld. Bij de inter-

pretatie van deze cijfers moet er dus rekening mee worden gehouden dat deze vraag niet alleen betrekking heeft op seksuele betasting.

Wanneer een onderscheid gemaakt wordt naar sekse dan blijkt dat vechten, bedreiging, ongewenste betasting en het zien van wapens vaker gemeld wordt bij jongens. Meisjes daarentegen geven vaker dat aan dat zij gediscrimineerd worden. Waarschijnlijk is discriminatie op grond van sekse hier de oorzaak van. Bij pesten en vernieling van spullen door medeleerlingen zijn evenveel jongens als meisjes het slachtoffer. Uit het onderscheid naar groep blijkt dat leerlingen uit groep 7 vaker rapporteren met de diverse vormen van geweld in aanraking te zijn geweest dan de leerlingen uit groep 8. De resultaten van de ouders bevestigen dit beeld.

Negen van de tien leerlingen voelden zich in de gevraagde periode meestal veilig in de klas. Dit aantal daalt naar acht van de tien wanneer gevraagd wordt naar veiligheid op de gehele school. Wanneer leerlingen zich wel eens onveilig voelen, dan is dit vooral buiten de klas en onderweg van en naar school. De groep leerlingen die aangeeft dat zij zich meestal onveilig voelen, is relatief klein. In de klas voelt 1,1 procent zich meestal onveilig en op school als geheel voelt 1,4 procent van de leerlingen zich meestal onveilig. Overigens zijn dit in veel gevallen niet dezelfde leerlingen; slechts een klein deel van de leerlingen geeft aan zich zowel in de klas als op school onveilig te voelen.

De leerlingen is ook gevraagd om in de vorm van een rapportcijfer aan te geven hoe veilig zij zich voelen op school. Het gemiddelde cijfer is een 8,7 en het meest gegeven cijfer is een tien. Een kleine groep kinderen (2,6%) voelt zich echter onvoldoende veilig op school en getuigt de lage cijfers die sommige kinderen geven, moet school een kwelling zijn voor een deel van hen. Het betreft hier echter een kleine groep. Het algemene beeld dat naar voren komt, is uitermate positief en geeft aan dat de meeste kinderen zich volledig veilig voelen op de basisschool.

6.3 Ouders

Om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de sociale veiligheidsbeleving is ook een vragenlijst aan de ouders van de leerlingen van groep 7 en 8 voorgelegd. Deze vragenlijst leek sterk op die van de kinderen. In totaal werkten 2541 ouders van 142 verschillende scholen mee aan het onderzoek. In 82 procent van de gevallen is de enquête ingevuld door de moeder, in de overige gevallen door de vader. Ouders van jongens en meisjes en van kinderen uit groep 7 en 8 hebben in gelijke mate gereageerd.

Net als bij de leerlingen geldt dat de respons op schoolniveau een representatieve afspiegeling van de totale populatie basisscholen vormt. Wanneer echter op ouder niveau naar de respons wordt gekeken, dan blijkt het aantal ouders in de grote steden ondervertegenwoordigd en ouders uit de niet stedelijke gebieden oververtegenwoordigd te zijn. Om hiervoor te corrigeren is er een weging toegepast. In tabel 6.4 is het voorkomen van de verschillende vormen van geweld in de eerste maand van 2003 weergegeven.

Tabel 6.4 Voorkomen van verschillende vormen van geweld in de eerste maand van 2003, volgens ouders (N=2541) in percentages

	Niet	Soms	Vaak
Pesten	88,0	10,5	1,5
Bedreiging	90,1	9,1	0,8
Fysiek geweld	84,5	14,6	0,9
Wapen (gezien)	94,4	5,3	0,4
Vernieling	92,6	7,2	0,3
Ongewild betast*	97,7	2,0	0,2
Discriminatie	94,0	5,2	0,8

* In de oudervragenlijst is wel expliciet uitgesproken dat het om seksuele intimidatie of misbruik gaat. Deze vraag is door het verschil interpretatie dus niet goed vergelijkbaar met die in de leerlingenlijst.

Ouders schatten het voorkomen van de verschillende voorvallen voor elke categorie lager in dan de leerlingen. Voor dit verschil zijn verscheidene verklaringen die van invloed kunnen zijn. Een mogelijke verklaring is dat kinderen niet alles thuis vertellen en dat ouders niet helemaal op de hoogte zijn van wat hun kind op school meemaakt. Een andere verklaring is dat ouders terughoudender zijn bij het aangeven dat hun kind betrokken is geweest bij de genoemde voorvallen. Ouders schatten verschillende geweldsvormen misschien ernstiger in dan de kinderen en zijn geneigd eerder in te vullen dat bepaalde vormen van geweld hun kinderen niet treft.

Van de ouders geeft 93 procent aan dat hun kind zich meestal veilig voelt op school, 6,2 procent geeft aan dat hun kind zich soms wel eens onveilig voelt en 0,8 procent schat in dat hun kind zich meestal onveilig voelt op school. Wanneer kinderen zich wel eens onveilig voelen, dan is dit volgens de ouders vooral op weg van en naar school en op school, maar niet in de klas. In een klein deel van de gevallen echter voelt het kind zich volgens de ouders ook in de klas onveilig.

De ouders is ook gevraagd om in de vorm van een rapportcijfer aan te geven hoe veilig zij denken dat hun kind zich voelt op school en hoe veilig zij de school zelf vinden. Het gemiddelde cijfer dat aangeeft hoe ouders het veiligheidsgevoel van hun kinderen inschatten is een 8,4 en het meest gegeven cijfer is een acht. Een kleine groep ouders (1,8%) geeft aan dat hun kind zich onvoldoende veilig voelt op school. Uit de vragen met betrekking tot de

voorvallen blijkt dat deze kinderen vaak gepest zijn en in veel gevallen te maken hebben gehad met meerdere geweldsvormen, zoals bedreiging en vechten. Het gemiddelde cijfer dat ouders geven voor hun eigen inschatting van de veiligheid op de school van hun kinderen is 8,1.

Tot slot is gevraagd aan de ouders of zij vinden dat de school voldoende maatregelen neemt om de veiligheid op school te bevorderen. Bijna 71 procent van de ouders vindt dat er voldoende maatregelen worden getroffen door de school, bijna 8 procent van de ouders vindt dat dit niet het geval is en 22 procent weet het niet of zegt te weinig inzicht of kennis te hebben om er een goed oordeel over te geven.

6.4 Vergelijking van veiligheidsoordelen

Voor de scholen waarvan veiligheidsoordelen bekend zijn voor alle betrokkenen (directeur, leerkrachten, leerlingen en ouders) is het gemiddelde veiligheidscijfer nog eens berekend. In tabel 6.5 zijn de gemiddelde cijfers weergegeven.

Tabel 6.5 Beoordeling van de sociale veiligheid voor de leerlingen

Beoordeling door (voor situatie)	Gemiddeld cijfer
Directeur (school)	7,9
Leerkracht (school)	8,2
Leerling (school)	8,7
Ouder (school)*	8,4
Leerkracht (klas)	8,6

* Dit is de inschatting van de ouders hoe veilig hun kind zich voelt. Wanneer zij hun eigen oordeel over de veiligheid geven, is het gemiddelde cijfer een 8,1.

Er is ook gekeken in hoeverre de veiligheid voor de kinderen, zoals beoordeeld door de leerkrachten, ouders en leerlingen zelf (van directieleden is dit al eerder besproken), samenhangt met kenmerken van de school. Net als bij de directeuren is ook bij de leerkrachten, ouders en leerlingen het gemiddelde veiligheidsoordeel lager naarmate de school in meer stedelijk gebied ligt en naarmate er meer gewichtenleerlingen op de school zitten. Het laagste gemiddelde cijfer dat gegeven wordt is een 7,5 (beoordeling van de veiligheid voor leerlingen door leerkrachten op scholen met meer dan 70% 1,9 leerlingen), wat aangeeft dat de veiligheid ook op scholen in zeer stedelijk gebied en met veel gewichtenleerlingen (gemiddeld) nog steeds als goed wordt beoordeeld door alle betrokkenen. In de beoordeling van de leerlingen wordt ook nog een klein maar betrouwbaar verschil gevonden naar denominatie. Leerlingen op de protestants christelijke scholen geven gemiddelde het hoogste veiligheidscijfer (8,9), leerlingen uit het openbaar onderwijs gemiddeld het laagste cijfer (8,5).

Zoals uit het voorgaande al duidelijk is geworden, blijkt er sprake is van sterk positieve verbanden¹ tussen de oordelen van de verschillende betrokkenen. Dat betekent dat de oordelen van directeuren, leerkrachten, ouders en leerlingen over de veiligheid op school over het algemeen goed overeenkomen.

Tot slot is er ook nog gekeken in hoeverre de gemiddelde cijfers van directeuren, leerkrachten, leerlingen en ouders verschillen voor scholen die maatregelen treffen en scholen die dat niet doen. Er blijken bijna geen verschillen te zijn. Het enige verschil is dat directeuren van scholen waar geen maatregelen zijn getroffen de sociale veiligheid iets hoger inschatten dan directeuren van scholen waar wel maatregelen worden getroffen. De meest eenvoudige verklaring is dat er op scholen die geen maatregelen hebben getroffen niet direct maatregelen nodig zijn. Het ontbreken van verschillen is echter geenszins een argument voor de bewering dat maatregelen niet werken. Het kan namelijk zijn dat het veiligheidsoordeel op de scholen waar wel aan preventie wordt gewerkt lager zou zijn geweest wanneer er niet aan preventie werd gedaan.

¹ Wanneer correlaties berekend worden voor de voor de in tabel 6.5 genoemde beoordelingen dan blijken alle correlaties significant te zijn en te liggen tussen 0,28 en 0,75 (Een positieve correlatie kan maximaal 1,0 zijn).

NAWOORD

Dit onderzoek laat zien dat de school voor een groot deel van de kinderen een veilige plaats is en dat dit door veel kinderen ook zo gevoeld wordt. Zowel uit het oordeel van directeuren en leerkrachten als uit vergelijking van het aantal voorvallen met de vorige meting blijkt dat er geen toename is in het aantal voorvallen.

De meest voorkomende vormen van geweld onder leerlingen zijn pesten, fysiek geweld en bedreiging. Ook vernieling en discriminatie komen redelijk vaak voor. Wapenbezit en seksuele intimidatie/misbruik komen relatief weinig voor. Hoewel de besproken vormen van geweld op een aanzienlijk deel van de scholen voorkomt, gaat het in veel gevallen toch om incidenten. Ditzelfde geldt ook voor agressie tegenover leerkrachten. Het is gelukkig vrij zeldzaam en er lijkt, op korte termijn althans, geen stijgende lijn.

Uit dit onderzoek komt naar voren dat een klein deel van de leerlingen zich niet veilig voelt op school. Wanneer kinderen aangeven dat zij hun veiligheid in de klas beoordelen met een drie dan is er iets grondig mis. Veelal zijn dit kinderen die te maken hebben met een of meerdere geweldsvormen zoals die beschreven zijn in dit rapport. Wij hechten eraan te benadrukken dat het algemene beeld positief is, maar dat juist achter de lage percentages waarin het niet goed gaat individuele drama's schuil kunnen gaan.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1

ONDERZOEKSOPZET

Het onderzoek bestond uit twee fasen. De eerste fase bestond uit een telefonische enquête onder 350 directeuren van basisscholen. In de tweede fase is op een deel van de benaderde scholen ook een schriftelijk enquête onder leerkrachten, leerlingen en ouders gehouden.

De thema's die in de verschillende vragenlijsten aan de orde kwamen waren: zware vormen van pesten, vernieling, bedreiging, fysiek geweld, wapenbezit, seksueel geweld en discriminatie. Bij dit onderzoek is aangesloten op de indeling die door de Onderwijstelefoon wordt gehanteerd bij de registratie van geweld (Kallenbach, 1998). Het gaat om geweldsvormen op én rond de school. Bij de verschillende vragenlijsten werd ook andere specifieke informatie gevraagd. Zo werd aan de directeuren bijvoorbeeld gevraagd naar daders en slachtoffers en naar beleid en preventie gericht op de veiligheidssituatie op school.

Fase 1: telefonische enquête onder schooldirecteuren

Net als in de quick scan uit 1999 is er een telefonische enquête onder directeuren in het basisonderwijs uitgevoerd. Deze enquête is gehouden in de periode van 13 tot en met 24 januari 2003.

Steekproef

Om een vergelijking mogelijk te maken met het onderzoek uit 1999 is ervoor gekozen een groot deel van de scholen die eerder hebben meegewerkt opnieuw te benaderen. Om uitsplitsingen te kunnen maken naar verschillende achtergrondkenmerken, hebben we besloten om de steekproef uit te breiden en ook een groep nieuwe scholen te benaderen. Voordeel hiervan was dat de tweede steekproef als controlegroep kon functioneren. Op deze wijze kon gecontroleerd worden in hoeverre het vorige onderzoek mogelijk invloed gehad heeft op eventuele maatregelen en de gevolgen daarvan. Uit analyse van zowel de getroffen maatregelen ter preventie van geweld als de veiligheidsbeleving zijn geen aanwijzingen naar voren gekomen die wijzen op een grote invloed van de vorige meting. De steekproef bestond in totaal uit 494 scholen.

Werkwijze

De werkwijze komt voor een groot deel overeen met de werkwijze van de quick scan uit 1999. Een week voorafgaand aan de telefonische enquête ontvingen de directeuren een

schriftelijke aankondiging van het onderzoek. Hierin werd het onderwerp en het doel uitgelegd en werd nadrukkelijk de anonimiteit gegarandeerd. De vragen die aan de directeuren werden gesteld, hadden betrekking op de mate waarin de verschillende geweldsvormen op de school voorkwamen, de daders en slachtoffers ervan, de ontwikkeling in de frequentie ten opzichte van het voorgaande schooljaar en het beleid ten aanzien van sociale veiligheid. Aan het eind van het interview werd gevraagd of de directeur ook wilde meewerken aan de tweede fase van het onderzoek, dat bestond uit een schriftelijke enquête onder leerkrachten, leerlingen en ouders.

Fase 2: schriftelijke enquête onder leerkrachten, leerlingen en ouders

In de tweede fase werden vragenlijsten verspreid onder leerkrachten van groepen 6, 7 en 8, leerlingen van groepen 7 en 8 en de ouders van deze leerlingen. Deze respondentengroepen werden benaderd via 200 scholen. Deze 200 scholen waren onderdeel van een representatieve steekproef uit de 240 scholen waarvan de directeur had toegezegd mee te willen werken aan de tweede fase. De vragenlijsten werden via de directeur onder de leerkrachten verspreid. De vragenlijsten zijn 5 februari 2003 verzonden en de sluitingsdatum was vastgesteld op 12 maart 2003.

Leerkrachten

Een belangrijke reden om de leerkrachten weer te bevragen was dat hun oordeel over de ernst en omvang van geweld op school in de vorige meting soms nogal afweek van het oordeel van de directeuren. Over het algemeen schatten leerkrachten de frequentie waarmee incidenten voorkomen hoger in dan directeuren. Een verklaring hiervoor is dat directeuren alleen geconfronteerd worden met de ernstiger incidenten, terwijl de leerkrachten ook te maken hebben met de kleinere voorvallen.

Omdat we verwachtten dat serieuze vormen van geweld met name in de hogere groepen voorkomen, hebben we ons gericht op de leerkrachten van groep 6, 7 en 8. Voor de leerkrachten hebben we gebruik gemaakt van een korte schriftelijke vragenlijst. Hierin is gevraagd naar incidenten die ook in de gesprekken met de directeuren aan de orde zijn gekomen (zware vormen van pesten, vernieling, bedreiging, fysiek geweld, wapenbezit, seksueel geweld en discriminatie) en de ontwikkeling in de frequentie van voorkomen ten opzichte van het vorige schooljaar. Daarnaast is er specifiek gevraagd naar bedreiging en fysiek geweld tegenover de leerkracht. Een belangrijke verschil ten opzichte van de vorige meting was dat de enquête deze maal schriftelijk is gehouden en dat hierdoor het aantal vragen beperkter was dan de vorige keer.

Leerlingen en ouders

Om goed inzicht te krijgen in de veiligheidssituatie op de scholen zijn ook leerlingen en ouders uit groep 7 en 8 bij het onderzoek betrokken. Van elk van de 200 scholen is altijd één groep 7 en één groep 8 benaderd. De vragenlijsten zijn in de meeste gevallen klassikaal afgenomen.¹ Om de privacy te waarborgen werd de ingevulde vragenlijst door de kinderen in de afsluitbare blanco envelop gedaan. Deze enveloppen werden door de leerkracht verzameld en retour gezonden. Alle leerlingen die meewerkten aan het onderzoek kregen ook een vragenlijst voor hun ouders of verzorgers. Na invulling konden de ouders de vragenlijst, zonder tussenkomst van de school, terugzenden met een retourenvelop.

Beide vragenlijsten waren kort en duidelijk (respectievelijk één en twee kantjes A4 voor leerlingen en ouders). De vragenlijst voor de ouders leek sterk op die van de leerlingen, maar was iets uitgebreider omdat er ook gevraagd werd naar de mate waarin men tevreden was over het gevoerde veiligheidsbeleid op de school. De vragenlijsten sloten qua ontwerp aan bij diverse instrumenten die in het kader van de campagne ‘De veilig school’ door verschillende instellingen zijn ontwikkeld.² In de vragenlijsten werd gevraagd hoe vaak bepaalde incidenten zijn voorgevallen over de periode van ruim een maand en hoe de veiligheidsbeleving van leerlingen en ouders is.

Overeenkomsten en verschillen met de quick scan 1999

Het onderzoek onder directeuren en leerkrachten is voor een groot deel hetzelfde als in de quick scan 1999. Een belangrijk verschil is dat de leerkrachten niet meer telefonisch, maar schriftelijk werden bevraagd. Om toch een goede respons te kunnen behalen was de leerkrachtenenquête beperkter van omvang dan de vorige meting. De vragen over ouderschap bijvoorbeeld zijn niet meer voorgelegd aan de leerkrachten. Een ander verschil is dat naast de reeds genoemde thema's ook het thema discriminatie is opgenomen. Verder zijn in de vragenlijsten verschillende nieuwe vragen opgenomen en zijn er op basis van eerdere ervaringen aanpassingen in de vraagstelling doorgevoerd.

Een ander belangrijk verschil is dat de quick scan uit 1999 betrekking heeft op het *hele* schooljaar 1998-1999, terwijl het hier gerapporteerde onderzoek vanwege het peilmoment betrekking heeft op ongeveer een *half* schooljaar. Voor de leerkrachten geldt dat het vanwege het latere peilmoment om een iets langere periode gaat dan bij de directeurenenquête.

¹ In enkele gevallen heeft de school besloten de vragenlijsten voor de leerlingen thuis te laten invullen, omdat ouders zo konden beslissen of hun kind aan het onderzoek mocht meedoen.

² Zie bijvoorbeeld de Veiligheidsthermometer die door het APS ontwikkeld is.

Ook dit onderzoek wilden wij ons beperken tot bevraging over de situatie in het lopende schooljaar, omdat wij gegevens daarover het meest betrouwbaar achten. Belangrijke redenen hiervoor zijn dat leraren in het vorige schooljaar vaak voor een andere klas hebben gestaan, er vaak personele wisselingen rond de zomervakantie zijn geweest en mensen betrouwbaarder kunnen rapporteren over vastomlijnde perioden van beperkte duur (schooljaar). Om toch inzicht te krijgen in de veranderingen ten opzichte van vorige jaren is respondenten expliciet naar de ontwikkeling gevraagd.

Bij alle beschrijvende en vergelijkende vragen (bijvoorbeeld heeft de school maatregelen genomen op het terrein van..., is er in vergelijking met vorig jaar...) zijn de cijfers uit dit onderzoek goed te vergelijken met die uit de eerder uitgevoerde quick scan. Bij een aantal vragen (bijvoorbeeld: hoeveel leerlingen zijn in het schooljaar 1998-1999 regelmatig het slachtoffer geweest van pesten?) is een vergelijking met de quick scan niet goed mogelijk. Het verdubbelen van de cijfers die over een half jaar gegeven worden is hier geen reële optie, omdat het vaak dezelfde kinderen zijn die lange tijd achtereen gepest worden. Bij dergelijke vragen is de respondenten gevraagd naar hun inschatting van een eventuele verandering. In het algemeen geldt dat daar waar gevraagd is naar een frequentie (per dag/week et cetera) men voorzichtig moet zijn met een vergelijking (door een verdubbeling van de hier weergegeven cijfers) met de vorige quick scan. Deze vorm van vergelijken is alleen goed mogelijk voor de het aantal voorvallen per 100 leerlingen zoals gegeven door de directeurs.

BIJLAGE 2

REPRESENTATIVITEIT VAN DE RESPONS

Inleiding

Voor het verzamelen van gegevens is in de eerste fase van het onderzoek een telefonische enquête onder directeuren van basisscholen gehouden. Hierbij zijn 494 directeuren benaderd waarvan er 351 hebben meegewerkt aan het onderzoek. Van de responderende directeuren gaven er 240 aan bereid te zijn eventueel mee te werken aan het vervolgonderzoek onder leerkrachten, leerlingen en ouders. Veel directeuren hebben onder voorbehoud toegezegd, omdat zij in veel gevallen eerst wilden overleggen met het team en soms ook met de ouderaad. Voor de uitvoering van de tweede fase van het onderzoek is een representatieve steekproef van 200 scholen getrokken uit de 240 scholen die eventueel bereid waren mee te werken. Voor deze scholen is het aantal te benaderen leerlingen en ouders vastgesteld op basis van de groepsgroottes zoals opgegeven door de directeur. Om een zo goed mogelijk beeld te krijgen, is ervoor gekozen om bij de geselecteerde scholen alle leerkrachten van groep 6, 7 en 8 te bevragen, ook als er meerdere groepen van hetzelfde niveau waren. Van de 200 benaderde scholen hebben respectievelijk 134, 137 en 142 scholen meegewerkt aan de leerkrachten-, leerlingen- en ouderenenquête.

Respons onder schooldirecties

De steekproef voor de directorenenquête bestond uit twee delen. Het steekproefkader voor dit onderzoek bestond uit scholen die eerder hadden meegedaan aan de quick scan 1999 en voor de steekproef van de nieuwe basisscholen uit alle basisscholen, behalve de basisscholen die eerder mee hadden gedaan. Voor het onderzoek zijn 494 basisscholen benaderd. 71 procent van de benaderde scholen heeft meegewerkt aan de telefonische enquête.

Onderstaande tabellen laten zien dat scholen waarvan de directeuren hebben meegewerkt een redelijk goede afspiegeling vormen van de totale populatie scholen. Er zijn geen significante verschillen tussen de responsverdeling en de populatieverdeling bij stedelijkheid, schoolgrootte, denominatie en schoolpopulatie (aantal gewichtenleerlingen). Wel blijkt dat regio Zuid enigszins oververtegenwoordigd is. Hiervoor is in de analyses gecorrigeerd door middel van een weging.

Tabel 1 Respons ten opzichte van de totale populatie naar regio*

Regio	Populatie (N=6990)		Respons (n=351)	
Noord	1123	16,1%	57	16,2%
Oost	1687	24,1%	76	21,7%
West	2566	36,7%	116	33,0%
Zuid	1614	23,1%	102	29,1%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 2 Respons ten opzichte van de totale populatie naar urbanisatiegraad*

Urbanisatiegraad	Populatie (N=6990)		Respons (n=351)	
Zeer sterk stedelijk	770	11,0%	39	11,1%
Sterk stedelijk	1361	19,5%	70	19,9%
Matig stedelijk	1453	20,8%	76	21,7%
Weinig stedelijk	1843	26,4%	86	24,5%
Niet stedelijk	1563	22,4%	80	22,8%

* De verschillen zijn niet significant ($p > 0,05$).

Tabel 3 Respons ten opzichte van de totale populatie naar schoolgrootte*

Leerlingenaantal	Populatie (N=6990)		Respons (n=351)	
Zeer klein	1392	19,9%	59	16,8%
Klein	1377	19,7%	61	17,4%
Middelgroot	1413	20,2%	71	20,2%
Groot	1440	20,1%	87	24,8%
Zeer groot	1440	20,1%	73	20,8%

* De verschillen zijn niet significant ($p > 0,05$).

Tabel 4 Respons ten opzichte van de totale populatie naar denominatie*

Denominatie	Populatie (N=6990)		Respons (n=351)	
Gemeentelijk	2317	33,1%	115	32,8%
Rooms-katholiek	2112	30,2%	116	33,0%
Protestants-christelijk	2093	29,9%	95	27,1%
Algemeen Bijzonder	384	5,5%	19	5,4%
Overig	84	1,2%	6	1,7%

* De verschillen zijn niet significant ($p > 0,05$).

Tabel 5 Respons ten opzichte van de totale populatie naar schooltype*

Schooltype	Populatie (N=6990)		Respons (n=351)	
Geen gewichtenleerlingen	4103	58,7%	192	54,7%
< 50% gewichtenleerlingen	1853	26,5%	101	28,8%
> 50% gewichtenleerlingen	724	10,4%	39	11,1%
> 70% 1.90 leerlingen	310	4,4%	19	5,4%

* De verschillen zijn niet significant ($p > 0,05$).

Respons onder leerkrachten

Er zijn ongeveer 950 enquêtes voor leerkrachten van groep 6,7 en 8 naar de scholen verzonden. Hiervan hebben 395 leerkrachten van 134 verschillende basisscholen gerepsondeerd. De respons op schoolniveau is een goede afspiegeling van de gehele populatie basisscholen. Hierbij is gekeken naar dezelfde achtergrondkenmerken als bij de directeuren. Voor analyses op schoolniveau hoeft dus weging plaats te vinden.

Bij veel analyses op (bijvoorbeeld op leerlingenniveau) moet echter rekening gehouden worden met de verschillende aantallen leerkrachten die per school hebben gereageerd. Daarom is er, met behulp van Cfi gegevens, ook een responsanalyse uitgevoerd voor het aantal leerkrachten naar de verschillende achtergrondkenmerken. De leerkrachten uit de responsgroep zijn met de populatie vergeleken voor enkele variabelen die mogelijk van invloed zijn op het vóórkomen van geweld: schoolgrootte, stedelijkheid en leerlingenpopulatie. De afwijking op schoolgrootte is echter relatief klein en besloten is hiervoor niet te wegen. Aangezien stedelijkheid en leerlingenpopulatie voor een groot deel met elkaar samenhangen, is uiteindelijk besloten te wegen op stedelijkheid.

Tabel 6 Leerkrachten: respons ten opzichte van de totale populatie naar schoolgrootte*

Leerlingenaantal	Populatie (N=109642)		Respons (n=395)	
Zeek klein	9250	8,4%	46	11,6%
Klein	14469	13,2%	63	15,9%
Middelgroot	20287	18,5%	60	15,2%
Groot	26206	23,9%	94	23,8%
Zeek groot	39430	36,0%	132	33,4%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 7 Leerkrachten: respons ten opzichte van de totale populatie naar urbanisatiegraad*

Urbanisatiegraad	Populatie (N=109642)		Respons (n=395)	
Zeek sterk stedelijk	17985	16,4%	30	7,6%
Sterk stedelijk	27312	24,9%	78	19,7%
Matig stedelijk	23989	21,9%	94	23,8%
Weinig stedelijk	24129	22,0%	101	25,6%
Niet stedelijk	16227	14,8%	92	23,3%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 8 Leerkrachten: responsgroep en populatie naar leerlingenpopulatie*

	Populatie (N=109642)		Respons (n=395)	
alleen 1.00-leerlingen	57806	52,7%	218	55,2%
< 50% gewichtenleerlingen	31028	28,3%	136	34,4%
> 50% gewichtenleerlingen	13131	12,0%	33	8,4%
> 70% 1.90-leerlingen	7677	7,0%	8	2,0%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Respons onder leerlingen

Er zijn ongeveer 10.000 leerlingenvragen zijn naar 200 basisscholen verzonden. Hiervan hebben wij 5111 van 137 verschillende basisscholen terug ontvangen. Ook hier vormt de respons op schoolniveau een goede afspiegeling van de gehele populatie basisscholen. Voor analyse op schoolniveau hoeft dus niet gewogen te worden. Ook hier worden echter in veel gevallen analyses gedaan op leerlingenniveau en moet er rekening worden gehouden dat bijvoorbeeld het aantal meewerkende klassen kan verschillen naar achtergrondkenmerk. Daarom is er, ook hier met behulp van Cfi gegevens, een responsanalyse uitgevoerd voor het aantal leerlingen naar de verschillende achtergrondkenmerken. De leerlingen uit de responsgroep zijn met de populatie vergeleken voor enkele variabelen die mogelijk van invloed zijn op het vóórkomen van geweld: schoolgrootte, stedelijkheid en leerlingenpopulatie. De verschillen tussen responsgroep en populatie zijn significant. Met dezelfde redenering als bij de leerkrachten is ook bij de leerlingen besloten te alleen te wegen voor stedelijkheid.

Tabel 9 Leerlingen: respons ten opzichte van de totale populatie naar schoolgrootte*

Leerlingenaantal	Populatie (N= 1552213)		Respons (n=5187)	
Zeek klein	105453	6,8%	377	7,3%
Klein	202609	13,1%	833	16,1%
Middelgroot	290963	18,7%	890	17,2%
Groot	375328	24,2%	1489	28,7%
Zeek groot	577860	37,2%	1598	30,8%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 10 Leerlingen: respons ten opzichte van de totale populatie naar urbanisatiegraad*

Urbanisatiegraad	Populatie (N= 1552213)		Respons (n=5187)	
Zeek sterk stedelijk	230257	14,8%	425	8,2%
Sterk stedelijk	384611	24,8%	1167	22,5%
Matig stedelijk	347307	22,4%	1100	21,2%
Weinig stedelijk	358210	23,1%	1279	24,7%
Niet stedelijk	231828	14,9%	1216	23,4%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 11 Leerlingen: responsgroep en populatie naar leerlingenpopulatie

	Populatie (N= 1552213)		Respons (n=5187)	
alleen 1.00-leerlingen	863507	55,6%	2906	56,0%
< 50% gewichtenleerlingen	448208	28,9%	1776	34,2%
> 50% gewichtenleerlingen	160388	10,3%	358	6,9%
> 70% 1.90-leerlingen	80110	5,2%	147	2,8%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Respons onder ouders

Naast de enquêtes voor de leerkrachten en de kinderen zijn er naar dezelfde scholen ook ongeveer 10.000 enquêtes voor ouders verzonden. Hiervan hebben wij 2541 ingevulde enquêtes terug ontvangen van ouders met kinderen op 137 verschillende basisscholen. Net als bij de voorgaande groepen is de respons op schoolniveau een goede afspiegeling van de gehele populatie basisscholen. Wanneer naar de aantallen ouders verdeeld over de verschillende achtergrondkenmerken gekeken wordt (met behulp van de leerlingencijfers) dan blijken de verschillen tussen responsgroep en populatie significant te zijn op de drie gepresenteerde achtergrondkenmerken. Om dezelfde redenen als bij de leerkrachten en de leerlingen is er bij ouders alleen gewogen naar stedelijkheid.

Tabel 12 Ouders: respons ten opzichte van de totale populatie naar schoolgrootte*

Leerlingenaantal	Populatie (N= 1552213)		Respons (n= 2541)	
Zeek klein	105453	6,8%	187	7,4%
Klein	202609	13,1%	436	17,2%
Middelgroot	290963	18,7%	461	18,1%
Groot	375328	24,2%	704	27,7%
Zeek groot	577860	37,2%	753	29,6%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 13 Ouders: respons ten opzichte van de totale populatie naar urbanisatiegraad*

Urbanisatiegraad	Populatie (N= 1552213)		Respons (n= 2541)	
Zeek sterk stedelijk	230257	14,8%	153	6,0%
Sterk stedelijk	384611	24,8%	571	22,5%
Matig stedelijk	347307	22,4%	582	22,9%
Weinig stedelijk	358210	23,1%	609	24,0%
Niet stedelijk	231828	14,9%	626	24,6%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

Tabel 14 Ouders: responsgroep en populatie naar leerlingenpopulatie

	Populatie (N= 1552213)		Respons (n= 2541)	
alleen 1.00-leerlingen	863507	55,6%	1474	58,0%
< 50% gewichtenleerlingen	448208	28,9%	844	33,2%
> 50% gewichtenleerlingen	160388	10,3%	177	7,0%
> 70% 1.90-leerlingen	80110	5,2%	46	1,8%

* De verschillen zijn significant ($p < 0,05$).

BIJLAGE 3**REGRESSIEANALYSE**

Om na te gaan wat de invloed is van kenmerken van de school (regio, stedelijkheid, denominatie, wel of niet G4 en leerlingenpopulatie) op het vóórkomen van geweld, is een regressieanalyse uitgevoerd. Hiertoe is eerste een geweldscore berekend op basis van de som van tien geweldsvormen die vooral betrekking hadden op geweld tussen leerlingen onderling. De resultaten zijn nagenoeg gelijk aan de vorige meting. Naast een weinig opzienbarend effect van de schoolgrootte – een groter aantal leerlingen levert meer incidenten op – is er een effect gevonden van de leerlingenpopulatie. Op scholen met veel achterstandsleerlingen komt meer geweld voor. Op de scholen in de grote steden komt niet meer geweld voor dan in andere steden (tenminste wanneer we rekening houden met het genoemde effect van de leerlingenpopulatie). Uit eerdere analyses was al gebleken dat regionale verschillen ook niet significant zijn. De totale verklaarde variantie is tamelijk gering: 9 procent. De onderzochte achtergrondkenmerken hebben dus niet zoveel voorspellende waarde.

Tabel 1 Invloed van achtergrondkenmerken op geweld; resultaten regressie-analyse bij directeuren (N=354); schooljaar '98/'99

Kenmerken	Beta*	t	significantie
Percentage achterstandsleerlingen	0,23	4,36	0.00
Aantal leerlingen	0.16	3,09	0.00
(Constante)		1,07	0.29

$R^2 = 0,09$ (percentage verklaarde variantie is 9 procent)

* Beta is de gestandaardiseerde coëfficiënt, deze kan variëren van –1.00 (b.v. op een school met *veel* leerlingen komt *weinig* geweld voor) tot 1.00 (b.v. op een school met *veel* leerlingen komt *veel* geweld voor).

